

studije

Prvi hrvatski jezikoslovac

BARTOL KAŠIĆ I NJEGOV RITUAL RIMSKI OD PRVOTISKA (1640) DO PRETISKA (1993)

Vladimir HORVAT

Sažetak

*Pretisak Kašićeva Rituala rimskog svečano je predstavljen 3. ožujka 1993. u neka-
dašnjoj isusovačkoj crkvi sv. Katarine u Zagrebu u sklopu izložbe »Isusovačka
baština u Hrvata«.*

*Autor se ovdje kratko osvrće najprije na Kašićev plodan životni put (Pag, 1575-
Rim, 1650), te navodi njegova glavna djela: konverzacijski priručnik (1595), prvi
hrvatski rječnik (1599) i prvu gramatiku (Rim, 1604), prijevod čitave Biblije
(1622-1636) i Rituala Rimskog (1640), te još dvadesetak djela na hrvatskom, tri
na latinskom i nekoliko na talijanskom jeziku.*

*Zatim iznosi kakovo su tada mišljenje o hrvatskom književnom jeziku imali Ivan
Agatić i Franjo Glavinčić, te ukrajinski bazilijanci Nikola Novak i biskup Terlecky,
s kojima je Rafael Levaković, proveo rutenizaciju ili rusifikaciju glagoljskih litur-
gijskih knjiga. Izlaže Kašićevo rješenje: izbor štokavskog ikavskolijekavskog govo-
ra, i njegovu borbu za hrvatski prijevod Biblije u Apologiji. Kašić nije uspio da se
dokine zabrana tiskanja njegova prijevoda Biblije, pa se prvotisak tek sada pripre-
ma. Ali je u ispravnost svojih stavova uspio uvjeriti tajnika Propagande F. Ingoli,
pa mu je on 1634. povjerio da na živi hrvatski jezik prevede Rituale Romanum.
RITUAL RIMSKI bio je tiskan 1640, i gotovo tri stoljeća bio je u službenoj upo-
trebi, a i danas je većinom tekst gotovo isti. Stoga se postavlja pitanje vrednovan-
ja Kašićeva utjecaja na razvoj hrvatskoga književnog jezika. Prema kriterijima
sociolingvistike autor dokazuje da je Kašić udario temelje standardizaciji hrvat-
skog književnog jezika.*

Uvod

Isusovac Bartol KAŠIĆ (latinizirano CASSIUS, talijanski CASSIO) čitav je svoj život, od rođenja u Pagu 15. VIII. 1575. do smrti u Rimu 28. XII. 1650., posvetio Bogu i duhovnom dobru svoga naroda. Stoga se već kao student u Rimu bavio hrvatskim jezikoslovljem (*Konverzacijski priručnik* 1595, *Hrvatsko-talijanski rječnik* 1599. i gramatika *Institutiones linguae illyricae*, 1604).

Uz brojne pastoralne obveze, neumorno se bavio i prevodilačkim radom (nekoliko *katekizama*, čitava *Biblija* 1622-1636, *Himni* brevijara 1634, *Ritual Rimski* 1640, *Lekcionar* 1641) i književnim stvaranjem (život

Isusa i Marije, Ignacija, Franje Ksavera, Perivoj od djevstva, a u stihovima Sv. Venefrida 1627). Stoga je u hrvatskom jezikoslovlju, književnosti i religioznoj kulturi ostavio duboke tragove i trajne plodove svojih djela, koje i mi danas uživamo.

Na svečanom predstavljanju pretiska Kašićeva *Rituala rimskog*¹ 3. ožujka 1993. u nekadašnjoj isusovačkoj crkvi sv. Katarine, a u sklopu izložbe *Isusovačka baština u Hrvata*², vrsni su predavači s različitih gledišta vrednovali Bartola Kašića, prvog hrvatskog jezikoslovca.

Kašićev život i djela

Za prvih pedeset godina Kašićeva života najopširniji je izvor njegova *AUTOBIOGRAFIJA*³. Za preostalih dvadeset i pet godina imamo obilnu arhivsku građu i njegova djela, tiskana i rukopisna, koja često imaju i zanimljive predgovore.

Kašićev život i djela prvi je prikazao isusovac Girolamo NAPPI u »*Analima Rimskog sjemeništa*«⁴ 1648, još za Kašićeva života, pa nam je dao i točan popis njegovih objavljenih i rukopisnih djela. Najopširniji bio-bibliografski prikaz dali su Marijan STOJKOVIĆ⁵ i Miroslav VANINO⁶.

- 1 RITUAL RIMSKI ISTOMAČEN SLOVINSKI po Bartolomeu Kašiću ... Rim, 1640 - Zagreb 1993, pretisak priredio i pogovor sastavio Mr. Vladimir Horvat DI, Kršćanska sadašnjost i Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta, Zagreb, 1993.
- 2 ISUSOVAČKA BAŠTINA U HRVATA - izložba, u bivšem isusovačkom Zagrebačkom kolegiju, sada Muzejskom prostoru, od 28. prosinca 1992. do kraja travnja 1993. Istoimeni katalog-monografija svečano je predstavljen u bivšoj isusovačkoj crkvi sv. Katarine 15. veljače 1993.
- 3 AUTOBIOGRAFIJA BARTOLA KAŠIĆA, za tisak priredio i bilješkama popratio dr Miroslav VANINO, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XV, JAZU, Zagreb, 1940, i posebni otisak, str. 144. Prijevod pod naslovom PUTOVANJA JUŽNOSLAVENSKIM ZEMLJAMA priredio dr Stjepan SRŠAN, izdala Privlačica, Privlaka, 1987, str. 148.
- 4 Girolamo NAPPI, ANNALI DEL SEMINARIO ROMANO, 1648, tri dijela imaju 3.101 stranicu. Čuva se u Archivio Pontificiae Universitatis Gregorianae u Rimu pod signaturom No 2800-2802. O Kašiću ima na više mjesta, ali je najvažnije No 2801, str. 400, 400a i 400b. Taj dio objavljen je u zborniku za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima VRELA I PRINOSI, br.13, Zagreb 1982, str. 64-67 u članku J. JURIC - M. KORADE, PODACI O PITOMCIMA ILIRSKOG KOLEGIJA U LORETU 1580-1658.
- 5 Marijan STOJKOVIĆ, BARTUO KAŠIĆ D.I. PAŽANIN (1575-1650) - Prilog za njegov život i za književni rad, Rad JAZU, knjiga 220, Zagreb 1919, str. 170-263.
- 6 Miroslav VANINO, LE P. BARTHÉLEMY KAŠIĆ S. I., ÉCRIVAIN CROATE (1575-1650) Étude bio-bibliographique, Archivum Historicum Societatis Iesu, vol. VI, Roma 1937, str. 216-258; DONNÉS NOUVELLES ET TRAVAUX RÉCENTS, AHSI, vol. XI, Roma 1942, str. 83-97.

Bartol Kašić je rođen 15. kolovoza 1575. u gradu Pagu na istoimenom otoku. Rano je, s mlađim bratom, ostao bez oca, pa se za njega brinuo ujak svećenik Luka Bogdančić, latinizirano Deodat. Svoje školovanje započeo je u gradskoj latinskoj školi u Pagu i u Zadru. Od 1590. nastavio u Ilirskom (što je značilo hrvatskom⁷) kolegiju u Loretu, a 1593. poglavari ga šalju u Rimsko sjemenište. U Rim je tada došlo dvanaest ponajboljih loretskih gojenaca, i Nappi ih sve nabraja u *ANALIMA*: »Il primo fù Bartolomeo Cassio«⁸, što znači da je među njima Kašić bio prvi, ali ne samo po abecedi. Kad je 14. VIII. 1595. ulazio u isusovački novicijat, donio je sa sobom i svoj mali *konverzacijski priručnik* »UN LIBRETTO DI FRASI«⁹, a uz studij i druge obaveze, na temelju Petojezičnog rječnika Fausta VRANČIĆA¹⁰, do 1599. izradio je *HRVATSKO-TALIJANSKI RJEČNIK*¹¹. Te se godine, prema isusovačkom obrazovnom sistemu *RATIO STUDIORUM*¹², u Rimskom kolegiju osniva *Akademija ilirskog jezika*, i za njezine potrebe Kašić piše prvu gramtiku hrvatskog jezika *INSTITUTIONES LINGUAE ILLYRICAE* koja je objavljena u Rimu 1604. Nakon studija teologije i svećeničkog ređenja 1606. Kašić je odmah imenovan hrvatskim ispovjednikom u bazilici sv. Petra, što je znak velikog povjerenja. Ujedno je 1606. bio cenzor i redaktor djela Aleksandra KOMULOVIĆA *ZARCALO OD ISPOVIJESTI* koje je objavljeno u Rimu 1606. i(li) 1616., pa opet u Veneciji 1634.

Od 1609. do 1612. Kašić djeluje u Dubrovniku, a 1612-1613. nalazi se na svom prvom misijskom putovanju po našim krajevima, obilazeći kršćane pod Turcima. Vrativši se u Rim, piše opširne *izvještaje* o teškom stanju kršćana i o don Šimunu Matkoviću, koga predlaže za biskupa u tim krajevima¹³. Papi i kardinalima upućuje *spomenice* u kojima ih nagovara

- 7 Radoslav KATIČIĆ, *Ilirci i ilirski jezik*, Forum br. 12, Zagreb 1988, str. 675-688; isti, *Ustanove sv. Jeronima u Rimu i povijest hrvatske kulture i narodnosti* u Zborniku u čast Ivana Goluba *HOMO IMAGO ET AMICUS DEI*, priredio Ratko Perić, Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, Rim 1991, str. 370-385.
- 8 *Annali del Seminario Romano*, t. II., No 2801, p. 400.
- 9 Archivum Romanum S. I., Novitii ingressus, Rom. 172, f. 5r.
- 10 Fausti VERANTII, *DICTIONARIUM QUINQUE NOBILISSIMARUM EUROPAE LINGUARUM, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae, et Ungaricae*, Venetiis, 1595.
- 11 Uz dokaze o autorstvu, faksimil i druge popratne tekstove, oboje prvi put objavljeno u knjizi Bartol KAŠIĆ SI, *HRVATSKO-TALIJANSKI RJEČNIK (1599) S KONVERZACIJSKIM PRIRUČNIKOM (1595)*, prema rukopisu RKP 194 priredio Vladimir Horvat, Editio princeps, Kršćanska sadašnjost - Zavod za jezik IFF, Zagreb, 1990, str. XXII+455.
- 12 *RATIO ATQUE INSTITUTIO STUDIORUM SOCIETATIS IESU (1586, 1591, 1599)*, edidit Ladislaus Lukács S.I., Institutum Historicum Societatis Iesu, Romae 1986.
- 13 Miroslav VANINO, *Kašićevo izvješće o Don Šimunu Matkoviću (1613)*, Vrela i prinosi br. 1, Sarajevo 1932, str. 80-99.

da s Turcima sklope mir, jer rat ne koristi nikome, a jako škodi tamošnjim vjernicima¹⁴. Miroslav VANINO, koji je dio tih izvještaja i spomenica već objavio, prvi ističe da i ti zanimljivi spisi spadaju u Kašićevu književnu baštinu¹⁵. U Rimu 1613. objavljuje i svoju prvu asketsku knjigu *NAČIN OD MEDITACIONI*, a 1614. g. priređuje za tisak *ZRCALO DUHOVNO* - koje je napisao Angelo ELI, a preveo dubrovački opat Mavro ORBINI. Kašić je knjizi dodao *NAUK za dobro pisati slovinski, i lasno pročititi ovo libarce*.

Od 1614-1618. Kašić je u poznatom marijanskom svetištu Loreto ispovjednik za hodočasnike iz naših krajeva. Tu je preveo i 1617. u Rimu objavio *ISTORIJU LORETANU* i Bellarminov *NAUK KRSTJANSKI KRATAK*, kao i pjesnički prijevod prvih *pedeset psalama PJSNI DUHOVNE*. Od 1618-1620. Kašić je na drugom misijskom putovanju, obilazeći ponovo naše kršćane pod turskom vlašću, a 1620-1633. boravi u Dubrovniku. Uz brojne druge obaveze nalazi vremena i za pisanje. Tu je pripremio *ŽIVOT SV. IGNACIA* (Rim, 1623) i *PERIVOJ OD DJEVSTVA* (Rim, 1625. i Venecija, 1628).

ZARCALO NAUKA KRSTJANSKOGA napisao je 1626, a tiskano je u Rimu 1631. Krajem 1627. - godine nastanka *GUNDULIĆEVE DUBRAVKE* - dovršio je Kašić duhovnu tragediju *SVETA VENEFRIDA*, u kojoj pokazuje i talenat vrsnog dramskog pisca¹⁶. Pretpostavlja se da je tada bila izvođena, jer je Kašić dodao scenografske i režiserske upute. No objavljena je tek 1938¹⁷ i 1991.¹⁸

Mnogo tragičniju sudbinu doživjela je Kašićeva *HRVATSKA BIBLIJA*, jer je ona bila povod nesporazuma i sukoba mišljenja. Njezino je tiskanje tada bilo zabranjeno, pa tek sada ekipa stručnjaka priprema njezino objavljivanje.

U jednom još neobjavljenom dokumentu iz 1632. g. nedavno sam našao podatak da su dubrovački nadbiskupi, već 1609. Fabius TEMPESTI-VI, a 1622. Vincentius LANTERIUS, poticali Kašića da revidira stare hrvatske prijevode barem onih dijelova Staroga i Novoga zavjeta, koji dolaze u misnim čitanjima. Izgleda da se Kašić 1622. dao na taj posao, i u prijevodima otkrio mnogo nedostataka. Osim toga, zbog nepostojanja do-

14 Miroslav VANINO, *Predlozi Bartola Kašića Svetoj Stolici za spas i procvat Katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614.)*. Croatia sacra 4(1934), 217-254.

15 Miroslav VANINO, *Le P. Barthélemy Kašić S.I., écrivain croate (1575-1650) - étude bio-bibliographique*. Archivum Historicum Societatis Iesu, Roma, VI(1937), 255.

16 Slobodan P. NOVAK i Josip LISAC, *HRVATSKA DRAMA DO NARODNOG PREPORODA*, II. dio, Logos, Split 1984, str. 29-40.

17 Franjo FANCEV, *B. Kašića: Sv. Venefrida*, Vrela i prinosi 8(1938) 116-168.

18 Bartol KAŠIĆ, *VENEFRIDA*, priredila Darija GABRIĆ-BAGARIĆ, Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 4, uređuje Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Fach Slavische Philologie Bamberg, 1991.

brog odobrenog tiskanog prijevoda, svećenici su kod svetih obreda sami prevodili biblijske tekstove na narodni govor, a to nije uvijek bilo ni točno, ni pobudno. Drugi su se pak služili tiskanim protestantskim prijevodima, što opet nije bilo dopušteno.

Vijesti o takvim zloupotrebama stizale su u Rim, pa je postalo jasno da se potreba prijevoda Biblije osjeća u svim našim krajevima. Stoga je Propaganda 1625. dala dubrovačkom nadbiskupu LANTERIUSU pismeni nalog¹⁹ da angažira Kašića i dadne mu još pomoćnike, da prema odobrenoj latinskoj *VULGATI* što prije naprave točan hrvatski prijevod *SVE-TOG PISMA*²⁰ koji će se moći tiskati kao službeni.

Iz svega je bilo jasno da Propaganda naručuje prijevod na živom narodnom govoru. Kašić se dao na posao, i priredio najprije potrebniji *NOVI ZAVJET*²¹. Kad je sve pregledao šestočlani »odbor za prevođenje«, prijevod je u prosincu 1631. stigao u Rim s preporukom spomenutog odbora i novog dubrovačkog nadbiskupa Tome CELESIUSA. No, tada su u Rimu iskrsele nepredviđene teškoće. Neki »našijenci«²² prijekim su okom gledali na novi hrvatski književni i liturgijski jezik, pisan latinicom, pa su na opću štetu spriječili tiskanje Kašićeva prijevoda. Još nije do kraja rasvijetljen čitav slučaj, ali ima nade da će se, strpljivim istraživanjima po arhivima, doći do povijesne istine.

Kašić je napustio Dubrovnik poslije Uskrsa ili najkasnije u ljetu 1633. Dolazi u Rim i ponovno preuzima dužnost hrvatskog ispovjednika u bazilici sv. Petra²³. Tu dovršava prijevod *ČITAVE BIBLIJE*, i piše tri vrlo zanimljiva, znanstvena još neobjavljena latinska teksta u obranu svoga prijevoda. Najprije u *APOLOGIJI*, jasnim povijesnim dokazima i obilnim citatima iz djela sv. Jeronima i njegovog suparnika Rufina pobija tvrdnju da je sv. Jeronim autor glagoljice i prijevoda slavenske Biblije, a to je, kako je doznao, bilo izneseno kao glavni razlog da se zabrani tiskanje njegova prijevoda. Drugi spis nosi naslov *DE VARIIS VERSIONIBUS SLAVONICIS, DALMATICIS SEU ILLYRICIS, ET SERBLIANIS SEU RUTHENICIS*. U njemu Kašić prikazuje slavenske prijevode Biblije, od

19 Tekst još nije pronađen. O njegovom postojanju svjedoče izvori, na primjer odobrenje prijevoda Novog zavjeta koje je 20. VII. 1631. napisao dubrovački nadbiskup Thomas Celecius, a počinje riječima: »Cum ex *preaescipto* Sacrae Congregationis de propaganda fide...«

20 Tadej Stjepan VOJNOVIĆ, *Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. godine*, Biobibliografska studija, doktorska teza na Rimokatoličkom bogoslovskom fakultetu - Zagreb 1976, strojopis, str. 101-123.

21 Jerko FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, KS, Zagreb 1975, 226-232.

22 Kašić ih u *APOLOGIJI* naziva »nostrates«, a u *DE VARIIS VERSIONIBUS* »*malignantes nationales*« (Vat. lat. 6811, 23v, 30v).

23 Josef WICKI - Mijo KORADE: *Hrvatski penitencijari u Rimu od 1596. do 1773.*, Vreća i prinosi 16 (1986), 32-34.

najstarijeg koji dugujemo Svetoj Braći, ili točnije Ćirilu (Konstantinu Filozofu²⁴), pa do novijih slavenskih i hrvatskih, ne zaboravivši ni protestantske. Posebno hvali jezik lektionara *Pištola i evanđelja* (Venecija, 1613) svog suvremenika Ivana BANDULAVIĆA²⁵. Na temelju tih već postojećih prijevoda, Kašić je izradio svoj novi, za koji donosi i sva dobivena odobrenja, a naziva ga »9^a Versio selecta ex omnibus fere praedictis de mandato Sacrae Congregationis...«. Konačno u trećem spisu *CORROLARIA* odgovara na konkretne prigovore i pobija lažne izlike o nepotrebnosti svoga novog prijevoda Biblije.

Tim svojim spisima Kašić, doduše, nije uspio posve svladati otpor i dokinuti zabranu tiskanja svoga prijevoda Biblije, ali je barem dokazao neutemeljenost prigovora, i time izvojtio idejnu i moralnu pobjedu. Nije se dao slomiti, jer je bio posve siguran u ispravnost svojih jezikoslovnih nazora. To je, čini se, priznao i dugogodišnji i zaslužni tajnik Propagande Francesco INGOLI (1578-1649) koji je početkom 1634. zamolio Kašića da prevede novi *RITUALE ROMANUM*, premda se i za taj posao nudio fra Rafael LEVAKOVIĆ, koji je u Propagandinoj tiskari bio urednik hrvatskih liturgijskih knjiga. Kašić se prihvatio i te dužnosti, i nastavio marljivo pisati, prevoditi i objavljivati. Preveo je sve *HIMNE IZ BREVIJARA* i objavio ih 1634. s naslovom *PJESNI DUHOVNE*²⁶. Dok sam u Vatikanскоj biblioteci pregledavao sačuvani rukopis, uočio sam zanimljivu pojedinost, da je prekrížena tiskara Propagande 1633, a naznačena »Kamare apostolske 1634«.

Da li bismo iz toga mogli zaključiti da je Kašić imao poteškoće s Levakovićem? Ne bih se usudio to ustvrditi bez jasnijih dokaza. Kašić je i poslije imao neprilike, kad je preveo *RITUAL RIMSKI*, jer je 15. VIII. 1636. napisao predgovor »Blagomu i milomu štiocu«, iz kojega jasno vidimo da odgovara na neke prigovore.

Neki su htjeli spriječiti i tiskanje *RITUALA*, kao što su to učinili s *BIBLIJOM*. To doznajemo iz pisma Jakova MIKALJE, koji piše INGOLI-

24 Kašić citira bulu »*Industriae tuae*« (880.) pape Ivana VIII, kako je donosi Caesar BARONIUS u *ANNALES ECCLESIASTICI*, tomus X., (1603), col. 661-662, u kojoj se Metodovom bratu spominje krsno ime *Konstantin* i nadimak *Filozof*, jer je redovničko ime *Kyrios-Ćiril* uzeo, zamonašivši se u Rimu pod kraj života. (Franc GRIVEC, *SANTI CIRILLO E METODIO*, Roma 1984, p.87.)

25 »Postremo Venetiis ...frater Joannes Bandulavicch... Provinciae Bosnensis, multo maiori diligentia, multoque meliori dialecto ac communiori modo loquendi typis in lucem edidit translationem novam Evangeliorum et Epistolarum...«/26v/. O tom lektionaru napisala je studiju Darija GABRIĆ-BAGARIĆ, *Jezik Ivana Bandulavića*, Svjetlost, Sarajevo 1989.

26 Budući da nijedan primjerak nije pronađen, Karlo HORVAT je prema sačuvanom rukopisu ponovno objavio *PJESNI DUHOVNE OCA BARTOLOMEJA KAŠIĆA* u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, 7, 1912, 200-237. Isti je naslov Kašić već dao 1617. svom prepjevu prvih 50 psalama, stoga ovu zbirku i sam naziva (H)IMNE.

JU 25. VIII. 1638. da žali Kašića što se namučio da prevede *RITUAL*, a onda mu ga nisu htjeli tiskati, jer da je to dubrovački a ne bosanski govor. Ti koji prigovaraju, sami ne znaju bosanski, a zbog istog su razloga, žali se dalje Mikalja, spriječili i tiskanja njegove gramatike²⁷. Dok je Kašić dočekao da se konačno ipak 1640. tiska u Propagandinoj tiskari njegov *RITUAL RIMSKI*, objavio je 1637. *ŽIVOT SV. FRANČESKA SAVERIA*, i 1638. *ŽIVOT GOSPODINA NAŠEGA ISUKRSTA I ŽIVOT B. D. MARIJE*. Te je godine bio odobren za tisak i njegov prijevod Bellarminove knjige *DE ASCENSIONE MENTIS IN DEUM*, ali nije pronađen nijedan primjerak. U to je vrijeme bio tiskan i priručnik za ispovijed *ZRCALO MALO*, a godine 1641. objavljuje *TOME OD KEMPISA..PISMO OD NASLEDOVANJA*. Kašić je već 1634. predlagao Propagandi da objavi njegov *LEKCIONAR*, ali nije uspio. Tiskan je tek 1641, no ne u Propagandi, nego u rimskoj tiskari Bernardina TANI. Redakciju teksta obavio je generalni vikar dubrovačke nadbiskupije don Luka NATALI, i stoga ima naslov *VANGHIELLA I PISTULE ISTOMAČENE IZ MISALA NOVOGA RIMSKOGA U JEZIK DUBROVAČKI... po Bartolomeu KAŠIĆU...* O Kašićevom je Lekcionaru prvi pisao Stjepan ROZA (RUSIĆ) i Miroslav VANINO²⁸, a u novije vrijeme Jerko FUČAK²⁹. Spomenuo bih samo da mi se čini da bi u tumačenju arhivske građe trebalo jasnije ustanoviti, koji se dokumenti odnose na Kašićev *NOVI ZAVJET*, a koji na *LEKCIONAR*. Kašić je *NOVI ZAVJET* poslao INGOLIJU u prosincu 1631, ali ga je ovaj u ljetu 1634. morao predati »kardinalu de Cremona« - dominikancu Desideriju SCA(G)LIA, komesaru Inkvizicije, i poslije se tome Kašićevom rukopisu izgubio trag. Ni moja istraživanja po odgovarajućim arhivima u Rimu 1991/92. nisu, bar zasad, urodila plodom.

A *LEKCIONAR*, unatoč već spomenutom odbijanja Propagande da ga tiska 1634., ipak objavljen 1641, zahvaljujući i cenzoru hrvatskih knjiga nadpopu sv. Jeronima Antunu DEODATU-BOGDANOVIĆU³⁰, koji doslovno piše da istu ulogu, koju na Zapadu ima latinski jezik, na Istoku ima dubrovački: »Occidentem Romana lingua, Orientem Ragusina percurrat.«

Kašićev je *LEKCIONAR* doživio još dva izdanja u samom Dubrovniku (1787. i 1841.) kome je i bio namijenjen.

27 Tekst pisma donosi Miroslav VANINO, *Leksikograf Jakov Mikalja S. I. (1601-1654)*, Vrela i prinosi 2(1933), 29.

28 Miroslav VANINO, *STJEPAN ROZA O EVANDELISTARU BARTOLA KAŠIĆA*, Vrela i prinosi br. 3 (1933), str. 133-148.

29 ŠEST STOLJEĆA HRVATSKOG LEKCIONARA, *Analecta croatica christiana*, KS, Zagreb 1975, str. 226-232.

30 Josip BURIĆ, *KANONICI HRVATSKOG KAPTOLA SV. JERONIMA U RIMU (1589-1901)*, Rim 1971, str. 111; isti, *IZ PROŠLOSTI HRVATSKE KOLONIJE U RIMU*, Rim 1966.

Mnogo širu namjenu i dalekosežniji utjecaj imao je Kašićev *RITUAL RIMSKI*, ali da to mogemo shvatiti, pogledajmo najprije pitanje hrvatskoga književnog jezika.

Pitanje hrvatskoga književnog jezika i pisma

Tradicija hrvatske knjige, i rukopisne i tiskane, u ono je doba bila veoma bogata i raznovrsna. Glede pisma obuhvaćala je glagoljicu i ćirilicu, bosančicu i latinicu. Glede jezika, uz hrvatski latinitet i glagoljašku književnost, razvijala se književnost na čakavskom, štokavskom, kajkavskom i hibridnom književnojezičnom tipu.³¹

KONGREGACIJA ZA ŠIRENJE VJERE osnovana je u Rimu 1622. g. Kraće je nazivana PROPAGANDA prema latinskom nazivu *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*³². Vodila je brigu za potrebe Crkve širom svijeta, pa nije zaboravljala ni naš narod, koji je trpio od Turaka, a bio je izložen i utjecaju pravoslavlja i protestantizma. Propaganda je kod nas naročito nastojala da se sačuva vjera, pa se počela *posebno brinuti za hrvatske knjige*, liturgijske i poučne³³.

No, odmah se pojavio *problem hrvatskoga književnog jezika*³⁴. Da li podržavati glagoljašku crkvenoslavensku književnost u hrvatskoj redakciji, ili je vraćati prema staroslavenskom, ili stvarati umjetni međuslavenski jezik, ili prihvatiti suvremeni jezik, ali u tom slučaju koji narodni govor izabrati za književni. Na terenu situacija je bila različita, pa je sve to utjecalo i na odluke Propagande.

Senjski biskup Ivan Krstitelj AGATIĆ (Rijeka, 1570-1640) s klerom senjsko-modruške biskupije na »Bribirskoj sinodi« 1620. donosi odluku o tiskanju glagoljskih liturgijskih knjiga. Taj pothvat povjeravaju franjevačkom provincijalu Franji GLAVINIĆU (1585-1652) kao najsposobnijem za tiskanje glagoljskih liturgijskih knjiga. Glavinić je uspio u Beču od cara Ferdinanda II dobiti zaplijenjenu protestantsku tiskaru, i ona je sti-

31 Opširno o tome piše Josip VONČINA, *JEZIČNA BAŠTINA, Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Književni krug, Split 1988.

32 O 350 obljetnici objavljen je u 5 velikih svezaka povijesni prikaz *SACRAE CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE MEMORIA RERUM 1622-1972*, Herder 1971-1976.

33 Josip BURIĆ objavio je vrlo informativan prikaz *Libri croati publicati a cura della S. C. di Propaganda Fide* u *SACRAE CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDAE MEMORIA RERUM*, vol. I/2, 827-841.

34 Opširno o tome piše Sante GRACIOTTI: *Il problema della lingua letteraria croata e la polemica tra Karaman e Rosa*, *Ricerche Slavistiche*, vol XIII, Roma 1965, 120-162; *Il problema della lingua letteraria nell' antica letteratura croata*, *Ricerche Slavistiche*, vol XV, Roma 1967, 123-163.

gla na Rijeku 1621, ali nije dolazila obećana novčana pomoć, pa Glavinić do 1625. nije smogao novca ni za carinu. Tada se car predomisli i tiskaru pokloni Propagandi. Stoga ova pozove 1626. Glavinića u Rim s njegovim za tisak priređenim glagoljskim tekstom misala i brevijara³⁵. No, Glaviniću se u međuvremenu dopao jezik hrvatskih protestanata, a 1625. je u Veneciji susreo fra Ivana BANDULAVIĆA, koji je priređivao drugo izdanje *Pištola i Evandolja* u knjižarskoj kući ALBERTI-GINAMMI koja je bila jedan od glavnih izdavača hrvatskih knjiga, a bila je, čini se, i hrvatskog podrijetla.³⁶ Glavinićevi jezikoslovni pogledi su se proširili, pa se nije odazvao pozivu Propagande da donese svoje prijevode. Radije je pismeno predložio da ekipa stručnjaka iz raznih krajeva izradi novi prijevod misala i brevijara koji će biti razumljiv u svim hrvatskim krajevima, i zato jezik mora biti univerzalan, a to je »bosanski«³⁷. Umjesto sebe poslao je u Rim svog subrata fra Rafaela LEVAKOVIĆA³⁸.

U to vrijeme Propaganda pokušava riješiti i pitanje *zajedničkog pisma*, pa je među našim biskupima 1627. g. provela anketu, kojim bi pismom bilo bolje tiskati knjige³⁹. Mišljenja biskupa bila su podijeljena, pa je 17. XII. 1627. na sjednici, kojoj je prisustvovao i papa URBAN VIII, odlučeno da se tiskaju glagoljicom i ćirilicom, zapravo bosančicom. Ako bi se zbog skupoće ipak moralo izabrati jedno pismo, Tomko MRNAVIĆ (Šibenik, 1580 - Rim, 1637) i fra Rafael LEVAKOVIĆ (Jastrebarsko, 1597 - Zadar, 1649) predlagali su glagoljicu. Tome se opirao rutenski, odnosno rusinski ili ukrajinski bazilijanac o. Nikola NOVAK. On je od 1626. do 1633. u Rimu bio »Procurator negotiorum Ecclesiae Ruthe-

35 Valentin PUTANEC, *FRANJO GLAVINIĆ (1585-1652) I GLAGOLJSKO TISKARSTVO 15. I 17. STOLJEĆA*, Zbornik radova o Franji Glaviniću, JAZU, Zagreb 1989, 309-317.

36 Bez pretpostavke o hrvatskom podrijetlu teško je protumačiti zašto 1. izdanje Bandulavićeva lekcionara pri dnu naslovne stranice ima napisano hrvatski: V BNETCIH, Pri Bartolomeu Albertouich Kgnigaru. MDCXIII. Na kraju pak stoji latinski: VENETIUS, MDCXIII. Ex Typographia Antonii Turini. Sumptibus Bartholomaei de Albertis Bibliopolae ad signum Spei. U 2. izdanju na početku i na kraju dolazi samo hrvatski tekst: V BNETCIH. MDCXXVI. Pri Marku Ginammu Kgnigaru. Poznato je da je surađivao s Propagandom za izdavanje hrvatskih knjiga, i da je predlagao »bosanski govor«. Poznat je i njegov *popis hrvatskih knjiga* (Vrela i prinosi 5/1935/ 174-175), kao i *nadimak »illirico«*, što spominje Maria NAPOLI, *L'IMPRESA DEL LIBRO NELL' ITALIA DEL SEICENTO: LA BOTTEGA DI MARCO GINAMMI*, Guida editori, Napoli 1990, str. 35-36, naročito bilješka 64.

37 Valentin PUTANEC, *FRANJO GLAVINIĆ (1585-1652) I GLAGOLJSKO TISKARSTVO 15. I 17. STOLJEĆA*, Zbornik radova o Franji Glaviniću, JAZU, Zagreb 1989, str. 313.

38 Bazilije PANDŽIĆ, *FRANJO GLAVINIĆ I RAFAEL LEVAKOVIĆ U RAZVOJU HRVATSKE PISMENOSTI*, Nova et vetera, Sarajevo 1978, str. 85-112.

39 Josip JURIĆ, *POKUŠAJ »ZBORA ZA ŠIRENJE VJERE« GOD. 1627. DA KOD JUŽNIH SLAVENA UVEDE ZAJEDNIČKO PISMO*, Croatia sacra, 8 (1934) 143-174.

nae«⁴⁰, pa nas začuđuje što je uopće bio pozvan na tu sjednicu. No, on se uspio nametnuti Propagandi kao stučnjak za crkvenoslavenski jezik⁴¹.

Levaković nije imao ni Glavinićeva znanja ni sposobnosti, pa se nije znao oduprijeti tom jakom utjecaju Nikole Novaka i drugih rusinskih bazilijanaca. Ovi su Propagandi nametnuli svoj crkvenoslavenski jezik kao izvorni, i zato pogodan za zbližavanje sviju Slavena, a to se poklapalo s težnjama Propagande.

»Ovo je poklapanje potaknulo dva mita: onaj o prvenstvu rusinske redakcije u liturgijskim knjigama - koji će i u Rimu i u Dalmaciji, preko Paštrića, Zmajevića, Karamana, Sovića, doprijeti sve do XIX. stoljeća - i onaj o prvenstvu ruskoga jezika među svim ostalim slavenskim govornim jezicima.«⁴²

Vjerojatno je tom Levakovićevom porazu pridonijelo i neshvaćanje Glavinićevih prijedloga, i nepoznavanje Kašićevog rada na stvaranju novog zajedničkog književnog jezika, ali i činjenica da su Rusini »iza sebe, u svojoj domovini, posjedovali već izvršen posao kodifikacije i standardizacije crkvenoslavenskog jezika, što je Hrvatima u Hrvatskoj nedostajalo; zato se njihovo 'normiranje' nalagalo samo po sebi - pred očima odgovornih tijela u Rimu - također i izvan spomenutih političkih razloga.

Nema sumnje da je u ukrajinskim gramatikama i rječnicima crkvenoslavenskog jezika u to vrijeme jezik onečišćen ukrajinizmima i tudicama, kao što nema sumnje da su biblijski (na primjer *Biblija* iz Ostroga) i liturgijski tekstovi »Rutenije« i Moskovije odražavali područnu tekstualnu tradiciju. Ali prije svega Rusini prvi to nisu znali!⁴³

Prve slavenske biblije

Zapravo, ni Rusini ni Levaković nisu znali da je *Ostroška Biblija*, najstarije tiskano crkvenoslavensko izdanje (1580-1581), priređena na temelju *Genadijeve Biblije*, prvog potpunog crkvenoslavenskog kodeksa Sv. Pisma, koji se pojavio kod pravoslavnih Slavena. A njegovom priređivaču GENADIJU, novgorodskom arhiepiskopu od 1484. do 1504., glavni bi suradnik u prevođenju Biblije bio hrvatski dominikanac iz Dalmacije BENIAMIN DE CROATIA. Unatoč mijenjanjima i unošenju mjesnog go-

40 A. G. WELYKYJ OSBM, Primus »Procurator Negotiorum Ecclesiae Ruthenae« in Urbe: P. Nicolaus Novak (Novacius), *Analecta Ordinis S. Basilii Magni, series II, sectio II, vol. I, fasc. 1, Romae 1949, 62-78.*

41 Emanuela SGAMBATI, *UDIO RUSINA U IZDAVANJU HRVATSKIH GLAGOLJSKIH KNJIGA U XVII STOLJEĆU*, Slovo, sv. 32-33 (1982-1983), 103-122.

42 Emanuela SGAMBATI, *Udio Rusina...* 118.

43 Emanuela SGAMBATI, *Udio Rusina...* 115-116.

vora, ipak su, navodno, ostali tragovi Benjaminova prijevoda, na primjer riječ »gusterna«⁴⁴. Ako to stoji, onda bi Rusini Levakoviću nametnuli stare hrvatske biblijske tekstove u rusinskoj redakciji, koja je dobila svoju standardizaciju u rječnicima i gramatikama, pa je stoga postala »normativna«. Hrvatska se redakcija staroslavenskog neprestrano razvijala prema narodnim govorima, pa nije ni doživjela standardizaciju, tim više što se počeo standardizirati živi govor koji je postao književni jezik. Levaković je ipak počeo skupljati stare nerazumljive riječi i namjeravao je napisati gramatiku. »Ali što je bilo s tim njegovim jezičnim radovima ne znamo. S tog područja objelodanio je jedino glagoljski bukvar: «*AZBUKIVIDNJAK SLOVINSKIJ iže opštenim načinom psalterišt nazivajetse*. Pismom B. Jerolima Stridonskago prenapravljen O. F. Rafailom Levakovišem Hervaštanimom ... 1629.«⁴⁵ Već i sam naslov pokazuje kojim je pravcem Levaković krenuo, a još će nam jasnije to pokazati njegov prijevod početka 129. psalma »De profundis«:

»Iz glubin vazvah k tebe, Gospodi.

Gospodi, usliši glas moj.

Budita uši tvoji vnemljuće glas molitvi mojeje.«⁴⁶

Izraz »vnemljuće« nam je posve nerazumljiv, a ne nalazi se, u bilo kojem obliku, ni u velikom *AKADEMIJINOM RJEČNIKU*. Ali se isti izraz »vnemljuće« nalazi u crkvenoslavenskim tekstovima, na primjer u ukrajinskom časoslovu *VEČIRNJA I UTRENJA*⁴⁷ koji se i danas upotrebljava kao »paleoslavo«.

Hrvatska je tradicija već u 14. i 15. vijeku išla drugim putem, kako se to vidi i u tekstovima koje ima *VATIKANSKI HRVATSKI MOLITVENIK I DUBROVAČKI PSALTIR*⁴⁸: »Budita uši tvoje otvorene na glas molitve moje« (str. 40) ili »uši tvoje nastojne« (str. 226, 269, 276). Kašićev prijevod glasi: »Iz dubina zavapih k tebi, Gospodine, Gospodine, usliši glas moj. Učinila se uha tvoja slišajuća na glas pomoljenja moga« (*RITUAL RIMSKI*, str.167).

Taj tekst posve je blizak i nama, i našem današnjem prijevodu.

Međutim, Levakovićeva *rusificirana*, ili točnije *rutenizirana redakcija* bila je prekid s glagoljaškom tradicijom. Njegov *MISAL* (1631) razočarao je glagoljaše, a još je nerazumljiviji bio *BREVIJAR* (1648) koji je završno

44 Vladimir ROZOV, *HRVATSKI DOMINIKANAC VENJAMIN U RUSIJI*, Nastavni vjesnik, knj. 41, sv. 8-10, Zagreb 1933, 302-336.

45 Bazilije PANDŽIĆ, *Franjo Glavinčić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti*, Nova et vetera, god. 28, sv. I-II, Sarajevo 1978, 98.

46 Ostatak teksta i zanimljiv komentar donosi Josip VONČINA, *Jezična baština*, Split 1988, 215-216.

47 Vidavništvo OO. Vasilijan u Mjuideri 1945, p. 12.

48 Priredio Franjo FANCEV, JAZU, Zagreb 1934.

redigirao i odobrio za tisak ukrajinski biskup (1629-1649) Metod TERLECKYJ⁴⁹. Budući da ga je Propaganda 1628-1630. slala u Žumberak »ad Vallacos Montis Felletrii«⁵⁰, očekivalo bi se da ima više sluha za narodni govor. Ali Terleckyj je iz glagoljaških tekstova izbacio sve riječi hrvatske redakcije, bliske narodnom govoru. Stoga je hrvatskim glagoljašima jezik reformiranog misala i brevijara bio toliko tuđ, da ga ni do 1658. neki nisu htjeli nabaviti.⁵¹

Ritual Rimski - Kašićeva jezikoslovna pobjeda

Prelistajmo najprije zajedno pretisak *RITUALA RIMSKOG* da vidimo što se sve u njemu nalazi. Ova knjiga u formatu male četvrtine (22x16 cm) ima ukupno 566 izvornih stranica, i 22 stranice pogovora. Na početku je latinski naslov *RITUALE ROMANUM*, i dvije latinske posvete papi Urbanu VIII. Prva je u prozi, naslovljena *URBANO VIII... Bartholomaeus Cassius Dalmata...* U njoj Kašić zahvaljuje Papi što je, radi dobra svećenika i vjernika, Hrvatima dopustio povlasticu, u ono doba jedincatu, da se čitav latinski Ritual prevede na živi hrvatski narodni govor. U raznolikosti dijalekata, piše Kašić, izabrao je onaj koji je više raširen, da tako za sve postane bogata riznica. Zatim svoj prijevod posvećuje Papi, i povezuje pčele - koje se nalaze u grbu obitelji Barberini iz koje potječe Papa - s medom koji simbolički označava prijevod Rituala. Na kraju moli neka naredi, da se tiska njegov prijevod *Novog zavjeta*, koji je, kako smo već spomenuli, bio predan u ljetu 1634. komesaru Inkvizicije.

Drugi tekst je latinska pjesma Papi s naslovom *De Sacra Scriptura*, a sastoji se od tri elegijska distiha. Kašić je 1636. već dovršio i čitav hrvatski prijevod Biblije. Stoga se vraća istoj usporedbi s pčelom, samo sada med simbolizira prijevod *čitave Biblije*: »Mel comedat Slavus... Dalmata mel poscit... Illyricis Trina redonet Apis.« (Slaven jede med /=staroslavenski prijevod Biblije/... Dalmatinac /=Kašić/ traži med... Hrvatima Trojstvene darove Biblije neka dadne Pčela /=Papa/.)

Tada dolazi hrvatski naslov, a nekoliko listova dalje nalazi se zanimljiv Kašićev predgovor *Blagomu i milomu štiocu*. U njemu Kašić najprije opravdava svoj izbor *bosanskog* jezika, ali poštuje i druge. Jer ako on na-

49 A. S. PETRUŠEVIČ, *Holmskaja eparhija*, Lavov 1867, 41-54.

Pojedine vijesti o Terleckom u svescima *Analecta OSBM*, series II, sectio III koje je priredio A. G. WELYKYJ OSBM u Rimu 1953 ss.

50 U povijesne dokumente izraz Mons Felletri ušao je zbog krivog čitanja i prepisivanja naziva Mons Pletriacus = Pleterje.

51 Jerko BEZIĆ, RAZVOJ GLAGOLJAŠKOG PJEVANJA NA ZADARSKOM PODRUČJU, Institut JAZU u Zadru, Zadar 1973, str. 159.

piše bosanski *pošao sam*, ne brani Dalmatincu našem da čita po svome *poslal sam*, ni Dubrovčaninu da ne rekne *poslo sam*. Zatim naglašava da je preveo čitavu *BIBLIJU*, pa biskupi moraju pismeno tražiti u Rimu da se tiska. Zatim govori o načinu pisanja naših glasova latinskim slovima, i nabraja pisce koji su slično pisali. Slijedi sadržaj Obrednika i abecedni popis psalama. Dolazi na 82 stranice *NOVI GREGORIJANSKI KALENDAR*, koji je uveden 1582. Zanimljivo je uočiti da Kašić donosi stare hrvatske nazive mjeseci koje i mi danas upotrebljavamo. Slijedi *SPOVIDANJE PRAVE VIRE za istočne kršćane*, koje je u hrvatskom prijevodu Kašić objavio dvije godine prije latinskog službenog izdanja⁵². Tek tada dolazi sam obrednik *RITUAL RIMSKI*, i njegova paginacija 1-450, ali na 4 posljednje stranice nalaze se ispravci, i Kašić zgodno veli na kraju čitatelju da se mora čuditi »što ih nije vele veće« jer slagari nisu znali »našega jezika«, pa se Kašić namučio ispravljajući.

RITUAL je tiskan u 2.500 primjeraka⁵³, na čvrstom papiru. Poslije je doživio još šest izdanja, i zanimljivo je odmah uočiti njegovu vremensku i prostornu proširenost prema godini i mjestima tiskanja: 1824. Senj, 1827., Mleci, 1859. i 1878. Zagreb, 1887. Sarajevo, i 1893. Rim. Kad se 1924. počeo pripremati novi *RIMSKI OBREDNIK*, razvile su se u *Katoličkom listu* rasprave⁵⁴, ali je iz njih bilo jasno da je i novi prijevod 1929. izrađen na temelju Kašićeva!

Kašićev *RITUAL RIMSKI u kulturno-povijesnom pogledu* - o tristotoj obljenici objavljivanja - prikazao je Miroslav VANINO⁵⁵. Poslije su obrađeni *teološki termini*⁵⁶, a zatim i *liturgijska terminologija*⁵⁷.

Tajna uspjeha Kašićeva *RITUALA RIMSKOG* je u dobrim jezikoslovnim rješenjima. Pogledajmo ih ukratko.

1. - Kašić je bio za narodni govor u književnosti i u liturgiji. Premda je sam bio čakavac, on je za književni jezik *izabrao najrašireniji, »bosanski«, štokavski govor.*

2. - Za taj govor našao je *praktičnu latiničku grafizaciju*, tako da svakom fonemu odgovara jedan grafem, po mogućnosti jednoslovni, a prema

52 DENZINGER-SCHÖNMETZER, *ENCHIRIDION SYMBOLORUM*, editio 36, (1976), str. 502: »ab Urbano VIII a. 1642 editam«.

53 Josip BURIĆ, *LIBRI CROATI...* str. 833.

54 *Katolički list*, god. 75 (1924), br. 4, str. 38-40; br. 8, str. 85-86; br. 14, str. 161-163; br. 27, str. 317-318.

55 Miroslav VANINO, *BARTOLA KAŠIĆA »RITUAL RIMSKI« (1640)*, Vrela i prinosi br. 11 (1940), str.98-115

56 Ivan GOLUB - Marko MIŠERDA - Tomislav MRKONJIĆ, *HRVATSKI TEOLOŠKI TERMINI »RITUALA RIMSKOG« BARTOLA KAŠIĆA*, Bogoslovska smotra, br. 3/1978, str. 331-357.

57 Marko BABIĆ, *»RITUAL RIMSKI« BARTOLA KAŠIĆA I RAZVOJ HRVATSKE LITURGIJSKE TERMINOLOGIJE, ISUSOVCI U HRVATA*, zbornik radova, FTI ZAGREB - HRVATSKI POVIJESNI INSTITUT BEČ, Zagreb 1992, str. 370-399.

tiskarskim potrebama i dvoslov i troslov. Bitno mu je bilo da se svaki takav jasno određeni grafem uvijek čita na isti način, u bilo kojoj poziciji se našao, ispred ili iza samoglasnika. Stoga on piše u predgovoru *RITUALA RIMSKOG*: »Namislih bo, da će biti lasno pročtiti ona pisma, u kojih bude imati svako slovo svuda jedno vazda samo glasanje, a ne sad jedno sadli drugo. Odlučih dakle u Gramatici...«(Predgovor Ritualu).

3. - Međutim, već prije pisanja Gramatike, Kašić je svojim *HRVATSKO-TALIJANSKIM RJEČNIKOM* među prvima započeo sistematski abecedni popis hrvatskih riječi, koji je desetljećima marljivo dopunjavao, kako to dokazuju tekstološke analize⁵⁸.

58 Vladimir HORVAT, *BARTOL KAŠIĆ KAO LEKSIKOGRAF...* u B. KAŠIĆ, *HRVATSKO-TALIJANSKI RJEČNIK*, KS - Zavod za jezik, Zagreb 1990, str. XX-XXI; Valentin PUTANEC, *TEKSTOLOŠKA ANALIZA RUKOPISNOGA HRVATSKO-TALIJANSKOG RJEČNIKA RKP 194*, RASPRAVE ZAVODA ZA HRVATSKI JEZIK, 17 (1991), str. 153-209.

Objavljivanje Kašićeva Rječnika izazvalo je veliko zanimanje, dublje proučavanje i novo vrednovanje Kašićeva opusa, ali i neke nespornosti. Moj cilj bio je provjeriti *Mitrovićevu hipotezu* iz 1909. i dokazati da je B. Kašić autor, a zatim prirediti izdanje Rječnika, da ga stručnjaci mogu proučavati. Stoga moj kratak uvodni tekst (str. V-XXII) nije ni želio ni mogao dati gotove odgovore, nego postaviti pitanja i potaknuti nova istraživanja. Da to bude *sine ira, sed cum studio necessario*, moram bar ukratko upozoriti na nekoliko previdenih a važnih pojedinosti u mom tekstu.

Kašić već u *KONVERZACIJSKOM PRIRUČNIKU* ima i znakove ç, ĉ, ž, vjerojatno prema Š. Budiniću (XII). *HRVATSKO-TALIJANSKI RJEČNIK* sastavio je prema petojezičnom Rječniku koji je objavio učeni *Faust VRANČIĆ*(IX).

U znanstvenoj literaturi postoji velika razlika (oko 2.000) u broju hrvatskih riječi kod Vrančića, ali ona dolazi od kriterija brojenja. Ako se broji *kvantitativno*, redom sve hrvatske riječi, ima ih 5.800. Ali ako se broji *kvalitativno*, samo *natuknice* ili odrednice, koje se računaju samo jednoč, premda se češće javljaju, ima »u hrvatsko-latinskom registru oko 3.581, među mađarskim slavizmima 304« (V. Putanec, Pogovor, str. 70). To onda daje približno broj 3.900 koji sam i ja provjerio i prihvatio (XIX). Takovo kvalitativno brojenje više odgovara i znanstvenoj metodi, a nužno je za dublje istraživanje odnosa Vrančić - Kašić. Kašić je posudio od Vrančića oko 3.120 riječi, dodao je oko 700 riječi samostalne leksike, a u cjelinu unosi svoje *INOVACIJE*.

Dok *VRANČIĆ* ima i južnu upotrebu latinice prema talijanskom (ç = ch, ž = x: *ochyutiti, xena*) i sjevernu upotrebu prema mađarskom (c = cz, ĉ = cs, s = sz, š = s, t = th: *lice, csassa, szusa, mis, puuth*), *KAŠIĆ* se priklanja južnoj latiničkoj tradiciji (c = ç, ĉ = c, é = ch, s = s, š = sc, t = t, ž = x: *lice, casca, chiutiti, suza, misc, put, xena*). Kašić je u svom Rječniku pojednostavio grafiju izostavljajući Vrančićeve *reduplikacije* vokala (*zuub - zub, bool - boļ, glaad - glad*) a donekle i konsonanata (*oppat - opat, ottiti - otiti, obba - oba*).

Budući da je *KAŠIĆ* u svoj Rječnik »UNOSIO RIJEČI GOTOVO DO SVOJE SMRTI 1650«, kako ustanovljuje V. PUTANEC (str. 175), i to prema različitim izvorima, razumljive su i razlike u grafijskim rješenjima, pa i reduplikacije ili geminate, koje je Kašić postije prihvatio u svojim tiskanim djelima.

Na Međunarodnom skupu slavista 1987. u referatu *VUKOV »SRPSKI RJEČNIK» (1818) PREMA RJEČNICIMA ISUSOVACA LEKSIKOGRAFA: KAŠIĆA (1599?), MIKALJE (1649), HABDELIĆA (1670), DELLA BELLE (1728) I JAMBREŠIĆA (1742)*, koji je objavljen u Zborniku Međunarodnog slavističkog centra (god. 17, knj.

4. - *GRAMATIKOM* je kodificirao taj govor, pa su kasniji leksikografi i gramatičari hrvatskoga književnog jezika samo slijedili njega: MIKALJA, DELLA BELLA, pa i STULLI (STULIĆ) kako tvrdi Mijo BRLEK⁵⁹. A Kašićev utjecaj na gramatičare do ilirskog pokreta ustanovljuje Radoslav KATIČIĆ.⁶⁰

5. - Ako sve to stoji, onda moramo priznati, da u procesu razvoja hrvatskoga književnog jezika od Kašića do danas postoji jasan kontinuitet.

6. - I svojim KNJIŽEVNIM DJELOVANJEM, naročito prijevodom *BIBLIJE* i još više *RITUALOM RIMSKIM* Kašić nastavlja svoj utjecaj na razvoj hrvatskoga književnog jezika.

7. - Kašićev *RITUAL RIMSKI* upotrebljavali su i latinaši i glagoljaši. O tome postoje jasna svjedočanstva⁶¹

Pitanje naziva Kašićeva književnog jezika

Nakon što je krajem prosinca 1990. bio objavljen Kašićev HRVATSKO-TALIJANSKI RJEČNIK, i u nekoliko beogradskih listova objavljene su pozitivne recenzije, ali uz napomenu da naziv »hrvatski« u naslovu ne potječe od Kašića, nego od priređivača rječnika, tj. od mene. Stoga smatram da je potrebno da dadnem kratak odgovor.

Istina je da Kašić svoj jezik nigdje izričito ne naziva hrvatskim, nego *lingua illyrica* ili *jezik slovinski, bosanski, dalmatinski* ili *dubrovački*.

No, u njegovoj *GRAMATICI* nalazimo među pridjevima koji označavaju narodnu pripadnost (quod gentem vel nationema indicat)

Slovinski - *Illyricus* (str. 43), a u *RJEČNIKU* nalazimo poredano na str. /48/ i 279:

Harvácchi, a, e = *Sclavono*, a, o

2, str. 439-447) iznio sam i zapažanje da Kašić i Karadžić određeni broj riječi posve jednako pišu i akcentiraju. To sam protumačio time što obojica nastoje ostvariti fonetski način pisanja. Nekima, čini se, smeta što naglašavam Kašićevo prvenstvo. Stoga moram još spomenuti, da je Kašićev troakcenatski sistem bio prisutan kod hrvatskih gramatičara do 19. stoljeća, da je četveroakcenatski sistem prvi obradio svećenik Šime STARČEVIĆ (*NOVA RICSOSLOVICA*, 1812), a u drugo izdanje *SRPSKOGA RJEČNIKA* (1852), »nakon mnogih sporova s Karadžićem«, četvrti akcenat dosljedno je proveo tek Đ. DANIČIĆ (N. BAŠIĆ, n.d. u bilješci 60, str.68). Jasno je također da Karadžić nije čitao ADELUNGOVU Gramatiku, a od KOPITARA je za uzor svoga Rječnika dobio »šokačke« rječnike, jer Hrvati »katolici već 300 godina pišu onako kako govore« (Golub DOBRAŠINOVIĆ, *KOPITAR I VUK*, Beograd 1980, str. 29-30 i 96). U pitanju je i živi narodni govor, i njemu prilagođeno pismo. A Kašić se svojiski trudio i oboje uznjegovao.

59 Mijo BRLEK, *LEKSIKOGRF JOAKIM STULLI*, JAZU, Zagreb 1987, str. 38.

60 Radoslav KATIČIĆ, *GRAMATIKA BARTOLA KAŠIĆA*, Rad 338, (1981), str. 96.

61 Jerko BEZIĆ, *RAZVOJ GLAGOLJAŠKOG PJEVANJA NA ZADARSKOM PODRUČJU*, Institut JAZU u Zadru, Zadar, 1973, str. 41, 160-163.

Harvatski, a, o = *Sclavone*, a, o

Harvát, ta, M. = *Croato*.

Osim toga, u svoj prepjev prvih pedeset psalama PJESNI DUHOVNE (Rim, 1617) sam je Kašić uvrstio pjesmu koju mu je posvetio prijatelj katorski vlastelin Maro Dragović. Tu se nalaze sljedeći stihovi:

Naši Dalmatini, i vas Rod Hrvacki

Držat će u cini pjevanja glas rajski.

Iz ovih stihova logičan je zaključak da su *Dalmmatini* samo dio cjelokupnog *Roda Hrvatskoga*. Iz svega navedenoga proizlazi jasan zaključak, da su za Kašića sve to sinonimi. To potvrđuje i analiza teksta *DE VARIIS VERSIONIBUS*, koji je zanimljiv i zbog toga što jednu grupu prijevoda *BIBLIJE*, u koju stavlja i svoj prijevod, naziva *DE VARIIS VERSIONIBUS ...SLAVONICIS, DALMATICIS SEU ILLYRICIS*, a drugu grupu naziva *ET SERBLIANIS SEU RUTHENICIS*.

Pisci onog doba, i strani i domaći, na latinskom su *hrvatski jezik* nazivali *lingua illyrica, cro(v)ata, dalmatica, bosnese, s(c)lava, slavonica*, a prema starom hrvatskom glagoljskom pismu također *glagolitica*.

Očito je, dakle, da nema nikakova znanstvenog temelja postupak onih, koji Kašićev jezik nazivaju spskim⁶².

Kašićev utjecaj na standardizaciju hrvatskog jezika

Spomenuli smo već da je prema Kašićevom RITUALU iz 1640. priređen OBREDNIK 1929. Što to onda znači? Umjesto odgovora, evo jedan osobni doživljaj. Kad sam, prije nekoliko godina, jednom poznatom beogradskom jezikoslovcu dao u ruke Kašićev RITUAL, pozorno ga listao i sa zanimanjem čitao. A onda me pogleda i reče: »Pa to je zapravo vaš današnji hrvatski književni jezik. A što ste vi onda dobili od Vuka Karadžića?« »Hvala na pitanju, odgovorih. Ali, gotovo ništa.«

Za rašireno krivo mišljenje o utjecaju V. Karadžića na hrvatski jezik, koje se već pretvorilo u »vukovski mit«, djelomično su odgovorni i neki hrvatski jezikoslovci. Stjepan BABIĆ to tumači ovako:

»Nakon pobjede hrvatskih vukovaca pod sam kraj 19. stoljeća nova škola u svom pobjedničkom poletu nije imala razumijevanja ni za ilirski jezik, a kamoli za ono što su oni preuzimali od starijih pisaca, prvenstveno od Gundulića, što su znali i što su izričito i govorili.«⁶³

62 Na primjer Jovan RADONIĆ, *ŠTAMPARIJE I ŠKOLE RIMSKE KURJE U ITALIJI I JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA U XVII VEKU*, San, Beograd 1949, str. 43, 45 ss.

63 Stjepan BABIĆ, *HRVATSKA JEZIKOSLOVNA ČITANKA*, Globus, Zagreb 1990, str. 282.

Trebalo je dugo vremena da se sruši taj vukovski mit, koji je zapravo bio »jezikoslovlje u službi politike«⁶⁴.

Stoga S. BABIĆ dodaje: »Kad se zabluda jednom uvriježila i proširila, teško ju je bilo iskorijeniti. Zato je velika zasluga D. Brozovića što je probio barijeru 19. stoljeća i granicu pomakao naprijed za čitavo stoljeće. Istakao sam te zasluge kao i nedovoljnu utemeljenost nekih tvrdnja u ocjeni Brozovićeve studije *Hrvatski jezik ...*«⁶⁵.

Dalibor BROZOVIĆ je granicu pomakao do Kačića i Reljkovića na temelju svoje *definicije standardnog jezika*.

»...egzistencija jednog standardnog jezika računa se otkada on postoji kao pismeni jezik, sa svojom današnjom supstancijom i strukturom, uz evolucioni razvoj (dakle bez skokova i bez revolucionarnih promjena svoje materije) i otkada se u njemu izgrađuje iznadregionalna norma, spontano i kodifikacionim zahvatima.«⁶⁶ Na temelju te definicije Stjepan BABIĆ ide još dalje i dokazuje da je već Gundulićev jezik standardiziran, jer nije »čisti dubrovački govor, nego...dubrovački književni jezik«⁶⁷.

Na prigovor da je hrvatski standard utemeljen na novoštokavskim govorima, a Gundulićev jezik da još nije novoštokavski, BABIĆ odgovara:

»U povijesti hrvatskoga jezika nema korjenitog prekida na granici novoštokavski/novoštokavski, nego razvoj teče kontinuirano s postupnim promjenama. Nema onoga korjenitog loma koji se dogodio u srpskom književnom jeziku polovicom 19. stoljeća kad je odjednom uzet novoštokavski govor i u Karadžićevoj obradi postavljen na pjeđestal novoga srpskoga književnog jezika u potpunom prekidu s dotadašnjom književno-jezičnom praksom. Hrvatski književni jezik od 16. stoljeća takva prekida nema, pa ako je Gundulićev jezik i bio nenovoštokavski, ta je nenovoštokavština evolutivnim putem prešla u novoštokavštinu.«⁶⁸

64 Nataša BAŠIĆ, V. S. KARADŽIĆ IZMEĐU JEZIKOSLOVLJA I POLITIKE, Školske novine, Zagreb 1991, str. 152-153.

(NB: Zanimljive pojedinost o tome donosi i Golub DOBRAŠINOVIĆ, VUK POD PRISMOTROM POLICIJE, Beograd 1986. Postavlja se i pitanje koliko je Jernej KOPITAR bio samo filolog, a koliko i političar. Njegov odnos prema hrvatskom jeziku ukoliko sam pokušao prikazati u knjizi CRKVA U HRVATSKOM NARODNOM PREPORODU, GK, Zagreb 1986, str. 69-74. Na str.57. Kopitarovo priznanje da »katolici već 300 godina pišu onako kako govore«!)

65 O. c. 282. Odnosi se na studiju: Dalibor BROZOVIĆ, HRVATSKI JEZIK, NJEGOVO MJESTO UNUTAR JUŽNOSLAVENSKIH I DRUGIH SLAVENSKIH JEZIKA, NJEGOVE POVIJESNE MIJENE KAO JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI, Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb 1978, str. 9-83.

66 Dalibor BROZOVIĆ, HRVATSKI JEZIK..., str. 48. Citira i S. BABIĆ, o. c. 284.

67 O. c. 287.

68 O. c. 292. Čitava studija nalazi se u knjizi HRVATSKA JEZIKOSLOVNA ČITANKA, 280-292. Obilniji citati doneseni uz dopuštenje autora, pa mu srdačno zahvaljujem.

Stjepan BABIĆ je nastavio svoje istraživanje o povijesti standardizacije hrvatskoga književnog jezika, pa je svoju pozornost usmjerio prema Bartolu KAŠIĆU, i njegova nova studija nosi naslov *JEZIK RITUALA RIMSKOGA - VAŽNA SASTAVNICA U RAZVOJU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA*.⁶⁹ Tu on ističe da je Kašićev prijevod RITUALA »uključivanje u međunarodnu civilizaciju...i da je to proširenje područja upotrebe hrvatskoga književnog jezika... To znači proširenje u prostornom smislu... i u vremenskom smislu... jer se upotrebljavao...do izlaska Rimskog obrednika 1929. godine...Kašić se služio elementima i bosanskoga i dubrovačkoga govora, ali i dotadašnje književnojezične tradicije...već samim čitanjem Kašićeva teksta osjeća (se) velika bliskost s današnjim našim književnim jezikom.«⁷⁰

Stjepan BABIĆ uspoređuje zatim pojedine molitve, npr. OČENAŠ u *RJEČNIKU* Fausta VRANČIĆA, U KAŠIĆEVOM RITUALU 1640. i kasnijim izdanjima, do najnovijih, i ustanovljuje gotovo potpunu identičnost teksta.

Upotrebna ili spontana standardizacija je, dakle, posve jasna.

No, nameće nam se još pitanje, što je s onom drugom vrstom standardizacije, koja se temelji na *jezikoslovnoj refleksiji*, i koja rezultira *popisom riječi u rječniku*, i otkrivanjem *jezičnih zakonitosti u gramatici*, koja zatim *normira upotrebu riječi*. Nakon svega što smo iznijeli o Kašiću, jasno je – prema kriterijima suvremene sociolingvistike – da nam je on i nju dao.

O njemu Josip Bratulić piše da se svojom *APOLOGIJOM* »Kašić otkriva kao jedan od prvih slavenskih filologa... Tek je naše doba otkrilo značenje njegova filološkog djela: gramatike, rječnika, uređene latiničke grafije i njene sustavne provedbeu tiskanim djelima. Kašić je *Ritualom rimskim* postavio temelj zajedničkom liturgijskom, a to znači i književnom jeziku za sve Hrvate.«⁷¹

Zaključak

Kašićev izbor »najopćenitijeg narodnog govora« za književni jezik bio je dalekovidan, a rad na njegovom kodificiranju i normiranju plodonosan: dao nam je jedinstven hrvatski književni jezik.

69 Objavljeno u časopisu FILOLOGIJA, knjiga 18, Zagreb 1990, str. 75-81. Citirano pasim.

70 FILOLOGIJA 18 (1990), str. 77.

71 Josip BRATULIĆ, *OTAC HRVATSKE GRAMATIKE: BARTOL KAŠIĆ (1575-1650)* u knjizi *PORTRETI HRVATSKIH JEZIKOSLOVACA*, Biblioteka Hrvatski radio, Zagreb, 1993, str. 29.

Stoga je i dobio velika priznanja od vrhunskih jezikoslovnih stručnjaka. On je »prvi gramatik hrvatskoga jezika« (Radoslav KATIČIĆ⁷²), njegov HRVATSKO-TALIJANSKI RJEČNIK je »prvi u nizu cjelovitih hrvatskih rječnika« (V. PUTANEC⁷³), on se, »napustivši rodnu čakavštinu, opredijelio za štokavski dijalekat kao bazu zajedničkog književnog jezika« (D. GABRIĆ-BAGARIĆ⁷⁴), a mogli bismo i dalje nabrajati da je »najplodniji hrvatski pisac 17. stoljeća«, »najutjecajniji pisac katoličke Obnove«, »prvi prevoditelj čitave hrvatske Biblije«, i »jedini koji je u ono doba uspio prevesti i objaviti Rimski obrednik na živi narodni govor« (osim djelomičnog albanskog prijevoda i potpunog arapskog). Svi se ti uspjesi redovito pripisuju Kašićevim talentima i poslušnom izvršavanju zadataka koje su mu naređivali crkveni poglavari, da bi se ostvarila katolička obnova. No, moje proučavanje dovelo me do posve novog gledanja na Kašića. Njega na rad nije poticala vanjska poslušnost, nego unutrašnji žar i trajna želja da svojim požrtvovnim radom pomaže svome narodu, koji je pod tuđinskim jarmom trpio najveće nevolje. To se vrlo lijepo vidi i na kraju *APOLOGIJE*, obrane njegove *HRVATSKE BIBLIJE*:

»Završavam ovdje plačući i uzdišući, dok se sjećam što sam sve vidio i svojim očima promatrao: oskvrnjene i razrušene crkve, ili ... gradove posve razorene, tako da nije ostalo ništa osim šatora, stračara i koliba. Neka nam se smiluje Bog i neka nas blagoslovi; neka nas obasja svojim Licem i svojom Riječju (= i tiskanom Biblijom na hrvatskom) i neka se smiluje Hrvatskom Narodu koji je pogažen i gotovo skršen.«

Kad je ovaj tekst pročitao fra Rafael Levaković, koji se - kako smo vidjeli - glede književnog jezika nije slagao s Kašićem, ipak je u pismu, koje je poslao tajniku Propagande F. Ingoliju iz Ljubljane 12. VI. 1641, a u kojem i napada Kašića, morao priznati da se vidi »koliko plamti goruće srce« Kašićevo⁷⁵. No, najbolje nam o tome svjedoči Kašićev život i djela. Među njima se posebno odlikuje *RITUAL RIMSKI*, jer je plod Kašićeve dugotrajne jezikoslovne borbe za hrvatski književni jezik, i spomenik pobjede »trajniji od mjedi«, koji je tristogodišnjom službenom upotrebom u svim svetim obredima, ujedno trajno utjecao i na razvoj i standardizaciju hrvatskog književnog jezika. Stoga je i razumljivo da se počet-

72 KATIČIĆ, Radoslav, *GRAMATIKA BARTOLA KAŠIĆA*, RAD JAZU 388 (1981) 5-106, cit. 5.

73 Bartol KAŠIĆ, *HRVATSKO-TALIJANSKI RJEČNIK*, str. V.

74 GABRIĆ-BAGARIĆ, Darija, *JEZIK BARTOLA KAŠIĆA*, Institut za jezik, posebna izdanja 5, Sarajevo 1984. cit. 174.

75 »...vedendo quanto ardisce un appassionato cuore...« Objavljeno u knjizi: Marko JAČOV, *SPISI KONGREGACIJE ZA PROPAGANDU VERE U RIMU O SRBIMA 1622-1644*, SANU, Beograd, 1986, str. 517.

kom 1990. godine, o 350-oj obljetnici objavljivanja, na moj prijedlog stupilo pripremanju pretiska *RITUALA RIMSKOG* prema primjercima koje čuva isusovačka ZNANSTVENA KNJIŽNICA »JURAJ HABDELIĆ« u Zagrebu.

Tada nismo ni slutili, da će se pripreme završavati u strahotama rata, i da će ovaj strašni koloplet krvave stvarnosti učiniti da Kašićev bolni krik iz prošlog vremena postane sadašnji, današnji, naš:

»Završavam ovdje plačući i uzdišući, dok ... svojim očima promatram: crkve oskvrnjene i razrušene ... gradove posve razorene, ...nije ostalo ništa osim šatora, stračara i koliba za milijun i trista tisaća prognanika i beskućnika... Neka nam se smiluje Bog i neka nas blagoslovi; neka nas obasja svojim Licem i svojom Riječju, i neka se smiluje svima nama, koji smo pogaženi i gotovo skršeni, ali i u srcu skrušeni i puni nade, jer CROATIA POENITENS ET DEVOTA već postaje CROATIA REDIVIVA«.

THE FIRST CROATIAN LINGUIST

Vladimir Horvat

Summary

The presentation ceremony of the reprint of Kašić's »Ritual rimski« /Roman Ritual/ took place on March 3, 1993 in the former Jesuit church, St. Catherine's, in Zagreb, on the occasion of the exhibition »Jesuit Heritage of the Croats.«

The author presents a brief survey of Kašić's life /Pag, 1575 - Rome, 1650/ mentioning the most important of his numerous works: the Conversation Manual /1595/, the First Croatian Dictionary /1599/, and the First Grammar /Rome, 1604/, The Translation of the whole Bible /1622-1636/, and the »Ritual rimski« /1640/, besides about twenty works in Croatian, three in Latin, and several in Italian. The author also presents the contemporary views of the time on the Croatian literary language expressed by Ivan Agatić and Franjo Glavinić, the Ukrainian Basilians Nikola Novak and Bishop Terlecky with whom Rafael Levaković had carried out the ruthenization and russification of glagolitic liturgical books. He presents Kašić's solution: choice of the štokavci/likavci/ijekavci idiom, and his struggle for the Croatian translation of the Bible in »Apologia.« Kašić failed in his attempts to annul the interdiction concerning the publication of his Bible translation, so that it is only now that the first edition is being prepared. Anyhow, Kašić succeeded to convince the Secretary of the Propaganda, F. Ingoli, of the correctness of his views so that in 1634 he was commissioned by him to translate the »Rituale Romanum« into the living Croatian language. »Ritual rimski« appeared in 1640 and has remained in official use for nearly three centuries, the text being up to the present day only very slightly modified. Consequently, the question arises of Kašić's influence on the development of the Croatian literary language. According to socio-linguistic criteria, the author wishes to prove that it was Kašić who laid the foundations for the standardization of the Croatian literary language.